

SCHIȚĂ DE ISTORIE A BIBLIOTECILOR DIN ȚARA SILVANIEI (SEC. XVII-XIX), DIN PERSPECTIVĂ PARATEXTOLOGRAFICĂ

Urme ale celor mai vechi tipărituri românești prezente pe arealul circumscris cercetării noastre se pare că sunt filele rupte dintr-o carte coresiană, și anume *Tâlcul evangheliilor*, Brașov (1567)¹, file folosite ca forzaț la relegarea unui valoros manuscris, *Cazania*, o copie după cartea similară a lui Varlaam, realizată la Crestur (BH) de către Vasile Moldovanul Dascălușul, cu desenele lui Ioan Lengher, la 1731-1732, dar ajunsă în timp la Valcău de Jos².

Primele cărți tipărite în Țările Române care au pătruns în localitățile din Țara Silvaniei sunt, poate nu întâmplător, două culegeri de predici de secol XVII: *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643)³ și *Chiriacodromion* (Alba Iulia, 1699)⁴, ambele opere fiind unanim considerate ca monumente de limbă românească, cu un aport incomensurabil la unitatea limbii române literare.

Alături de cărțile manuscrise de uz liturgic (liturghierul și tetraevangheliarul), aceste opere vor constitui miezul întâilor biblioteci parohiale din satele românești sălăjene.

Biblioteci și colecții românești până la 1750. În congruență cu ideea de colecție, de *studiolo* sau de *bibliothèque*, descrisă minuțios de către filosoful francez Jean Lauxerois, după care: “Ce lieu de collection, réunissant livres, objets, pièces diverses, est donc avant tout un lieu de récollection, le lieu où le sujet peut se ressaisir lui-même, appréhender son identité en même temps qu’il l’inscrit dans une extériorité matérielle”, ba chiar: “Ce lieu est d’ailleurs l’ancêtre de ce qu’on appellera bientôt le cabinet de curiosités, où l’objet, à l’origine des relations qui s’instituent comme collection, doit toujours projeter la configuration d’un espace intime”⁵; când pune problema definirii noțiunii de

¹ Vezi Dudaș 2005, fig. 52.

² Depozitul eparhial CVR Șimleu Silvaniei, inv. 43. Vezi descrierea la Cănda 1993, p. 375-382; Dudaș 2003, p. 227-230.

³ Exemplarele păstrate sunt cele de la Lazuri, Giurtelecu Șimleului (Depozitul eparhial CVR Șimleu Silvaniei) și de la Doba Mică, Husia, Poarta Sălajului și Ulciug (Depozitul eparhial CVR catedrala “Sf. Vinere”, Zalău). De asemenea, în alte colecții din țară se păstrează exemplarele de la Cizer (Biblioteca Institutului de Lingvistică “Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca, cota V 252), Măierșițe (Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, inv. nr. 730) și Poarta Sălajului (Biblioteca Județeană “Al. și A. Aman” Dolj, Craiova, inv. IV 1173).

⁴ Din această carte se mai păstrează 14 exemplare cu circulație pe arealul studiat (Bocșița, Bulgari, Cerâșa, Criștelec, Dobrin, Fizeș, Gâlgău Almașului, Horoatu Cehului, Inău, Jac, Meseșeni de Jos, Pria, Someș Odorheiu, județul Sălaj, și Ulmeni, județul Maramureș).

⁵ Lauxerois 2004, p. 8-9.

biblioteca, în amintita sa lucrare de sinteză consacrată istoriei bibliotecilor din România, considerată de către unii istorici literari drept “prima sinteză de bibliologie românească”, reputatul om de cultură Gh. Buluță afirmă că: “Indiferent dacă este vorba despre cinci cărți de cult ale unei biserici sau mănăstiri de la începutul evului mediu sau despre miile de cărți ale – să zicem – unui erudit bibliofil precum Timotei Cipariu, în secolul al XIX-lea, un teanc sau un vraf de cărți devine o *biblioteca* prin unitatea conferită de utilizare, de selecția și de efortul celor pe care îi reprezintă și cărora le servește”⁶.

Ținând seama de aceste considerente de principiu, izvorâte în urma unor teoretizări având la bază o bogată experiență în domeniul bibliologic, identificarea unor embrioni de biblioteci în colecțiile parohiale conduce cel puțin la conturarea, într-o primă fază, a ceea ce am putea numi “colecția *sine qua non*” a unei biserici, cărțile fără de care serviciul religios nu s-ar fi putut desfășura complet⁷.

Biblioteci ecleziastice. Ca în toată Transilvania, încă în primii ani de la apariția ei (1643), *Cazania lui Varlaam* pătrunde și în Sălaj. Astfel, exemplarul de la Baica⁸, cumpărat în 1648, la doar trei ani după construirea bisericii de lemn din sat⁹, este considerat ca fiind între primele zece ajunse în Transilvania. La fel, un exemplar, astăzi al parohiei Husia, cuprinzând mai multe însemnări cu caracter istoric despre domnitori (1670) și vlădici din Moldova (1673), era cumpărat ulterior cu 24 de florinți pentru careva dintre bisericile satului Bălan; tot până la sfârșitul secolului o altă carte (exemplarul de la Țicău) este vândută diacului din Chelița cu 29 de florinți¹⁰.

După Unirea cu Roma, la 1700, când la Soborul de la Alba Iulia din 5 septembrie același an participă 3 protopopi și 74 de preoți din Sălaj, întreg arealul Țării Silvaniei va fi cuprins de frământările răscoalei curuților, culminând, aici, cu lupta de la Jibou (1705) și, la fel, de luptele confesionale. De fapt, pentru românii ardeleni în general întreg veacul al XVIII-lea va fi marcat de luptele confesionale dintre ortodocși și uniți; populația Sălajului însă va accepta uniație într-o proporție de 40 % încă din primii ani de după semnarea actului unirii¹¹.

După instalarea lui Klein ca vlădică al Făgărașului, în urma sinodului de la 1732, Țara Silvaniei, cu cele două arhidiaconate: al Boian-Șimleului (46 parohii, 29 preoți, din care 21 uniți și 8 neuniți) și al Odorheiului (102 parohii, 96 preoți, din care 35 uniți și 56 neuniți)¹², va trece sub jurisdicțiunea vicariatului Jucului.

⁶ Buluță 2000, p. 7.

⁷ Vezi prezentarea acestora în Braniște și colab. 2002, p. 135-143.

⁸ Localitate în actualul județ Sălaj.

⁹ Vezi Godea și Cristache-Panait 1978, p. 240.

¹⁰ Despre circulația *Cazaniei lui Varlaam* în ținuturile Sălajului, vezi Oros 1996, p. 465-467; Dudaș 1983, p. 397.

¹¹ Ciocian 2000, p. 32.

¹² Stoica și Lazăr 1908, p. 44-45.

Preoțimea sălăjeană s-a dovedit puternic atașată idealurilor naționale promovate de marele Inochentie Micu și, nu întâmplător, la 1744, acesta predica în fața unui mare sobor de preoți și a sute de mireni adunați expres la Șimleu Silvaniei¹³.

În acest context confesional-politic, alături de diseminarea tipăriturilor românești din Țările Române, se intensifică activitatea de manucopiere, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, o deosebită vogă cunoscând *Mineiul-Prăznicar* și miscelaneul.

Copistul cu cea mai prodigioasă operă legată de Țara Silvaniei, în general, și de ținutul Crasnei și cel al Rezului, în special, este dascălul Pavel din Muncaci¹⁴. Întrecut în hârnicie doar de către Vasile Sturze Moldoveanul, dascălul Pavel se va remarca prin volumul mare de pagini manuscrise realizat, cca 30 cărți, fiind legat sufletește cel mai mult de *Mineiul-Prăznicar*, carte pe care, în răstimp de 15 ani, a copiat-o nu mai puțin de 19 ori, adică mai mult decât toți ceilalți copişti la un loc¹⁵. Ceea ce justifică slăbiciunea copistului nostru, și nu numai a lui, pentru copierea mult repetată a *Mineiului-Prăznicar* este și “cererea mare față de acest fel de carte, care stă la interferența literaturii liturgice cu cea omiletică și hagiografică”¹⁶, sugerând prin aceasta unele dimensiuni mentalitar-colective ale comunităților locului și ale timpului respectiv, în raport cu lectura intensivă¹⁷. Dacă ne referim doar la perioada cât a stat în zona Barcăului, mai precis la “cetatea” Valcăului sau în jur (1737-1740, interval de ani atestat de explicitele olografe), prin amplexarea activității de manucopiere repetată a aceleiași cărți, *Mineiul-Prăznicar*, dascălul Pavel a impus această scriere liturgică pe o arie însemnată (Aleuș, Cerâșa, Fizeș, Horoatu-Crasnei¹⁸, Petenia, Preoteasa, Valcău de Jos, Valcău de Sus, poate chiar Plesca¹⁹ etc.)²⁰.

¹³ Ciocian 2000, p. 32.

¹⁴ Dascălul Pavel este unul dintre copişti peregrini importanți ai primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, activitatea sa, deosebit de bogată, fiind atestată pe teritoriul Maramureșului, Bihorului, Sălajului și al vechiului județ Someș. Originar din ținutul Beregului, anume din Muncaci (= Ungvár), împreună cu alți trei muncăceni (Ioan, Luca și Nicolae), dascălul Pavel porcede spre sud, înspre locurile românești mai sus amintite, ținuturi “atinse” în acea vreme de unirea cu Roma, pentru a “repara” stricăciunile făcute de invazia tătarilor din 1717, unde, pe parcursul a câtorva decenii, vor copia cărți liturgice necesare bisericilor românești întâlnite în cale.

¹⁵ Vezi tabloul principalelor cărți de cult și învățătură manuscrise din Țara Crișurilor, în Dudaș 1986, p. 352-356.

¹⁶ Mălinaș 1983, p. 168.

¹⁷ Vezi R. Chartier, *Du Codex à l'Écran: les trajectoires de l'écrit*, <http://biblio-fr.info.unicaen.fr/bnum/jelec/Solaris/d01/1chartier.html> (1.11.2006).

¹⁸ Manuscris păstrat în Depozitul eparhial Catedrala “Sf. Vinere” Zalău, ca donație particulară. La legarea caietelor s-au lipit, peste filele cărții, benzi de hârtie dintr-un codex slavon cu mult mai vechi decât cartea propriu-zisă și din care se păstrează, întreagă, o filă suprapusă peste coperta a doua interioară.

¹⁹ Vezi Andea și Andea 1996, p. 131-132.

²⁰ Prestigiul copistului în branșă este dovedit și prin imortalizarea figurii acestuia de către Luca Muncăceanul pe *Mineiul* de la Chilioara (SJ), copiat aici în 1726. Despre manuscrisele dascălului Pavel realizate în Sălaj vezi bibliografia la Oros 2000, p. 25-27.

Alături de cele ale dascălului Pavel, *Mineie-Prăznicar* se scriu peste tot în Țara Silvaniei: popa Chirilă din Aciua scrie unul pentru biserica din Unimăt (1698), diacul Gavrilă din Budești – manuscrisul de la Ciuta (1729), iar popa Ștefan din Buciumi realizează un altul la 1735²¹. Cel copiat de popa Luca Muncăceanul în Chilioara (1726) dispune și de o iconografie interesantă, executată în peniță, care impresionează cititorul nu numai prin figura imortalizată a dascălului Pavel, ci și prin desele miniaturi sau desene imaginate după scene descrise în *Alexândria*, respectiv “*Oamenii pustiului, înfrânți de Alexandru Macedon*” – reprezentând “cea mai veche ilustrație românească de carte cunoscută a romanului amintit²²”.

Dintre miscelanele care au circulat în zonă până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, mai reprezentativ, din punctul de vedere al “orizontului de lectură” pe care-l prefigurează, este cel al dascălului Toader de la Unguraș (azi Românași), scris pe la 1700, ca “să-i fie pomană și lui și părinților lui până la a 7-a sămânță”, în cuprins având *Cazanii la oameni morți și versuri la Patimile Domnului, Paraclisul, Povestea lui Archirie, Apocalipsul, Alexie omul lui Dumnezeu, Întrebări și răspunsuri, Verș la oameni morți* ș. a.²³.

Celelalte cărți liturgice care au circulat sub formă manuscrisă sunt: *Liturghier* (Sâg, 1743, copist popa Petru de la Hereclean²⁴ – mult citat de către lingviști pentru graiul nord-ardelenesc – și, la fel, cele copiate la începutul secolului al XVIII-lea de popa Lup din Chechiș și de către dascălul Gheorghie, în Iaz); *Molitelnic* (Andrei Neaga din Drighiu – 1676, popa Mathei de la Odorhei – 1723, Gălpâia; diacul Vasile de la Boiereni (MM) – 1741-1745, Jac; popa Vasilie dascălul – *Euhologhion* de la Săliște), dar și multe *Ceasloave și Octoihuri*, adesea scrise împreună.

După însemnările găsite pe intervalul 1700-1750, mai sunt atestate câteva cărți care figurează în categoria a ceea ce am numit, la începutul subcapitolului, “colecția *sine qua non*” bisericească: *Psaltire* (Buzău, 1701) – Sălsig; *Evanghelie* (București, 1723) – Corund, Gălgău Almașului; *Noul Testament* (Bălgrad, 1648) – Traniș, azi în colecție particulară; *Chiriadromion* (Bălgrad, 1699) – Ulmeni; *Chiriadromion* (București, 1732) – Sălățiș, Plopiș, Someș-Odorhei; *Psaltire* (Iași, 1743) – Șimleu Silvaniei, precum și alte cărți/exemplare datate relativ.

Din anul 1742, pe exemplarul de la Plopiș din *Chiriadromion* (București, 1732), găsim următoarea însemnare: “Anii domnului 1742 mes-ța oct. 27. Această **poucenie** o am cumpărat eu Lupău Simeon din Giumelciș (= Plopiș) și cu gazda mea Mărie și cu nepotul Necu Petre pentru sufletele noastre și cu aceasta

²¹ Asupra celorlalte mineie manuscrise din Sălaj vezi: Cănda 1993, p. 375-381; Oros 1994, p. 469-472; Oros 1995, p. 431-442; Oros 2000, p. 25-27; Oros 2002, p. 56-62; Oros 2003, p. 121-125.

²² Dudaș 1997, p. 45.

²³ Ms. 3202 BCU Cluj-Napoca.

²⁴ Ms BAR 4918. Vezi Ștrempele 1992, p. 155-156.

mai sânt 3 cărți, anume **Treti Evanghelie** și o **liturghie** și on **ceaslov** rumânescu și le dau tus patru pe sama Besericii de Giumelciș pentru sufletele noastre²⁵.

Avem aici dovada certă atât a mărimii, cât și a ceea ce, în genere, deținea în colecțiile sale, o bibliotecă parohială românească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În bună măsură, cărțile care au circulat în această perioadă sunt un indiciu corect privind orizontul cultural și obiectul lecturii la clerul român inferior din această parte nordică a Transilvaniei²⁶.

Prezența a atâtor dascăli și dieci printre copiii sau scriitorii însemnărilor de pe cartea veche ne îndreptățește să întvedem, cel puțin în localitățile de unde aceștia își declină reședința, existența unor școli profesionale incipiente²⁷, cărțile de strană fiind folosite, deci, și în scop didactic, pentru deprinderea buchiilor. Despre existența școlii din “tinda bisericii”, în care preotul sau, în cel mai bun caz, cel de-al doilea preot, cel tânăr, numit și *Ludimagister* (învățător), se ocupa “cu instruirea copiilor în rugăciuni și cu cele mai elementare cunoștințe ale scrisului și cetitului” și care, obișnuit, “locuia în clădirea școalei ridicată de săteni pe grădina bisericii”, avem cel mai vechi document din 1747, referitor la școala din Traniș, privind acordarea, prin expropriere din moșia baronului Wesselényi, a așa-zisei porțiuni canonice pentru biserică și preot²⁸. La fel, carte și lectură se făcea și în cele câteva mănăstiri din zonă, cele de la Treznea, Santău sau Strâmba-Fizeș (1470), ultima cu școală activă până la 1848, care pregăteau dieci, dascăli sau preoți pentru satele și bisericile din împrejurimi.

Biblioteci și colecții românești între 1750-1810. Biblioteci parohiale.

După cum am precizat în primul capitol²⁹, în tratarea subiectului nu am procedat la o segmentare cronologică, după criteriile strictamente istorice, ci am adoptat, doar aici, o periodizare pe criteriile interne, unele care fie din punctul de vedere al polarizării producției tipografice (1750, înființarea tipografiei de la Blaj), fie din cel al reorganizării administrativ-religioase, respectiv înființarea, la 1810, a vicariatului Silvaniei, pot fi mai sugestive, după noi, pentru înțelegerea dinamicii creșterii colecțiilor de carte din bibliotecile Țării Silvaniei, în acest interval.

Între aceste două evenimente de ordin cultural-spiritual, perioada a fost brăzdată de aceleași frământări religioase, chiar de la început aceasta fiind marcată de “noul asalt împotriva unirii” (răscoala călugărului sârb Visarion Sarai și a lui Sofronie din Cioara), după care au urmat represiunile “cumplitului și necruțătorului” general Buccow; început despre care ilustrul istoric, canonicul

²⁵ Depozitul eparhial CVR Șimleu Silvaniei, inv. nr. 26, f. [273^v].

²⁶ Mărza 2002, 5, nr. 1-2, p. 159-164.

²⁷ Vesa 2001, p. 129-143.

²⁸ Bran 1940, p. 19-20.

²⁹ Articolul de față reprezintă un fragment din referatul de doctorat, *Biblioteci, colecții și cititori din Țara Silvaniei (sec. XVII-XIX)*, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, 2006.

Zenovie Pâclișanu spune că: “Niciodată în istoria lor de un mileniu și jumătate, satele românești ardelene n-au trăit o viață atât de frământată și de răscolită ca în acest deceniu (1751-1761)”³⁰. Concomitent cu aceste vremuri grele, episcopul Aron își începe lungul șir al vizitațiilor canonice prin Câmpia Ardealului, Sătmăr și Sălaj (1756: 9 și 21 februarie în Someș Odorhei, 11 februarie în Sălsig); despre starea de lucruri găsită în zonă, un “protocol” al vizitei relatează, între altele, că “într-un sat biserica avea numai un *Octoih*, scris cu mâna, într-altul toate cărțile de slujbă erau slavonește, scrise și ele cu mâna”³¹.

În instrucțiunile lăsate cu prilejul acestei vizite se arată că “fiecare preot e dator să aibă «al său *Ceaslov*», la fiecare biserică să fie *Psaltire* (apărută în 1756 la Blaj) și *Învățătură creștinească*, tipărită în 1755, «care preoții și loruși și norodului spre învățarea celor de lipsă datori or fi adeseori a o citi»”³² – scrie același Zenovie Pâclișanu.

În scopul întăririi unirii, episcopul Petru Pavel Aron deschide tipografia de la Blaj (1750)³³, înființează primele școli de aici (1754)³⁴ și pune, de asemenea, bazele bibliotecii lor³⁵. Sunt tipărite acum primele lucrări originale ale teologiei greco-catolice, *Floarea adevărului* (1750) și *Dogmatica învățătură* (1760)³⁶, continuând, în timp, cu seria tipăriturilor liturgice, începând cu *Ceaslovul* (1751, 1753), *Strastnic* (1753), *Liturghier*, *Psaltirea* și *Euhologhion* (1756) sau *Octoih* (1760), dar și unele tipărituri pentru preoți sau primele manuale școlare: *Învățătura creștinească prin întrebări și răspunsuri pentru procopseala școalelor* (1755), *Bucoavna* (1759) etc.

Am făcut această incursiune în opera de edificare națională (cărți de cult, școli pentru preoți, bibliotecă model etc.) de sub episcopul Petru Pavel Aron (1751-1764), continuată apoi de Atanasie Rednic (1765-1772)³⁷, spre a putea avea un punct de reper în aprecierea măsurii în care aceasta se reflectă (benefic, pozitiv) față de starea de lucruri găsită în timpul său, în constatările făcute în urma vizitelor canonice din 1776 efectuate în ținuturile Sălajului de către episcopul Grigore Maior (1773-1782), secondat de vicarul său Ignatie Darabant – după cum știm, ambii sălăjeni la origine – și Samuil Micu, “cel pe care-l

³⁰ Pâclișanu 2006, p. 359.

³¹ *Ibidem*, p. 365.

³² *Ibidem*.

³³ Georgescu 1934, p. 1-31; Pâclișanu 1934, nr. 2, p. 105-108; Jakó 1977, p. 237-244; Tatai-Baltă 1992, 4, nr. 27, p. 8-9.

³⁴ Mărza 1987, p. 47 ș. u.

³⁵ Mărza 2004, p. 329-339.

³⁶ Vezi ediția critică: *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoreasca postlanie sau Dogmatica învățătură a Besearecii Răsăritului*. Cuvânt înainte de IPS Lucian Mureșan. Studiu istorico-teologic de Pr. Cristian Barta. Ediție, glosar, indice de Meda-Diana Hotea, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004.

³⁷ Pentru “învățământul” și “tipăriturile blăjene sub păstorirea lui Atanasie Rednic” vezi Pâclișanu 2006, p. 448-460.

vedem predicând la 18 August în Marca, iar la 8 Septembrie în Hereclean”³⁸, sau dacă toate vor avea doar un ecou mult întârziat, raportat la evoluția bibliotecilor parohiale; mai ales că, din fericire, observațiile nu lipsesc.

Pentru aceasta vom întreprinde o analiză comparativă a creșterii colecțiilor bisericești prin prisma datelor oferite de vizitațiunile canonice din iunie-septembrie 1776 amintite mai sus, atestările cărților după însemnările olografe, ca intrate în circuitul funcțional până la 1810, analiză pe care o vom continua și în capitolul următor³⁹, prin asocierea și compararea datelor obținute în prima fază cu datele din inventarele înaintate Episcopiei de Gherla între anii 1853-1876, cele întocmite de preoți cu ocazia succesiunii acestora la parohii⁴⁰.

Introducerea și prelucrarea pe calculator a însemnărilor olografe găsite pe cărțile din inventarele actuale (inclusiv a exemplarelor care se află în alte locații) ale celor 250 de localități care făceau parte din vechea Țară a Silvaniei, cam aceleași încă de la 1542⁴¹, mai ales a însemnărilor dateate precis (indicând cel puțin anul), conduc la o serie de statistici care pot fi interpretate cu folos pentru înțelegerea “dinamicii” evoluției colecțiilor bibliotecilor parohiale pe secvențele temporale alese. În principal, baza de date este construită pe *corpus*-ul de însemnări depistate pe cărțile românești din vechea Țară a Silvaniei, atât în urma cercetării cataloagelor de specialitate ce acoperă acest areal⁴² sau cele care descriu cărți aflate azi în alte colecții din țară, cât și prin cercetarea proprie de teren, în depozitele eparhiale sau la bisericile care mai dețin în gestiune locală bunuri de patrimoniu mobil tip carte. Din cele 620 de însemnări care constituie acest *corpus*, menționăm că 350, adică peste 56 %, sunt redactate și datate în perioada 1624-1876, fiecare fiind “deconstruită” într-un tabel cu mai multe “câmpuri” ce cuprind mai multe tipuri de date⁴³.

În acest sens, pe intervalul 1751-1810 există peste 150 de însemnări dateate, care vizează atestarea intrării sau găsirii în circuitul funcțional (cu alte cuvinte fiind la acea dată utilizate în oficierea serviciului religios în arealul cercetat) al cărților din producția tipografică contemporană sau anterioară.

Un indicator eficient, introdus de noi în literatura de specialitate și care poate fi utilizat în aprecierea vitezei de circulație a cărții românești vechi dintr-un

³⁸ Pâclișanu 1936, nr. 1, p. 23-26; II, p. 92-99; III, p. 156.

³⁹ Vezi nota 29.

⁴⁰ Publicate de Andea și Andea 1996, p. 20 și *passim*.

⁴¹ Mai puțin cele din ținutul Chioarului.

⁴² În special: Cănda 1978, p. 365-388; Cănda 1982, p. 353-417; Cănda 1983, p. 539-588; Cănda 1985, p. 591-623; Bărnăușu 1998; Socolan 2005.

⁴³ Tipurile de date sunt completate cu extrasele din însemnare: însemnarea propriu-zisă (câmpul central), autor, titlul cărții, locul imprimării, anul apariției, locul depozitării, legătura, data, scriptorul, prețul cărții, donatorii, martorii, efectul de colportaj, proveniența, stiliconarul, onomastică, toponimie, prețul legării, colportorii, “mentalități”, identități sociale, scris și lectură, meteo, insecurități, bibliografie, “cronici”.

areal anumit, este ceea ce noi am numit *efectul de colportaj*⁴⁴; pentru fiecare exemplar intrat în circuitul lecturii, valoarea acestuia, care matematic tinde spre "0", se obține prin calcularea diferenței dintre anul atestării și cel de apariție a cărții în cauză. Rolul acestui indicator este acela de a constata intrarea cărții respective în uzul lecturii, cel puțin prin scriitorul notei marginale, indiferent de tipul sau calitatea propriu-zisă a lecturii.

Astfel, după tabelele statistice obținute pe intervalul 1751-1766, deci după înființarea tipografiei blăjene și până la anul mării vizitațiunii canonice în zonă (1776), însemnările arată că, aici, au pătruns doar 40 de exemplare de carte liturgică. Cantitativ, predomină încă răspândirea tipăriturilor de București (15 exemplare), din care un exemplar din *Cazanii* este semnalat la Tășnad chiar în anul de apariție, 1768, dar la un interval de trei până la cinci ani de la apariție intră și câteva cărți de Râmnic (*Cazanii* – 1748, Marin; *Antologhion* – Chechiș, *Octoih* – 1770, Stârciu etc.); posibil ca în cauză să fie localități neunite sau mixte.

În ceea ce privește cartea de Blaj (13 exemplare), este remarcat noul tip de donație care apare în sistemul difuzării cărții în mediul predominant greco-catolic care era în arealul studiat, și anume cel "din milă crăiască"⁴⁵, urmare a politicii de donații încurajată de Curtea veneză, donația fiind înmănată și întărită pe carte prin însemnarea olografă a reprezentanților vladicii Făgărașului. Prin mijlocirea vicarilor episcopali Ioan Iacob Aron și Ioan Szabo, în luna martie 1772 din aceste "fonduri veneze" sunt donate exemplare din *Triodul* de Blaj (1771) pentru bisericile din satele: Ariniș ("Acest Triodion sau dat **din mila crăiască bisericii unită** din sat Erdihat, varmegia Solnocului de Mijloc, **prin mine Jacov Aron, pe 3 martie anul 1772.**"), Ulmeni ("Acest Triod s-au dat din **mila crăiască** bisericii unite [...] sat Traniș, varmeghia Solnoc de Mijloc, **prin mine, vicar ep[iscop]esc Iacob Aron, anul 1772, 23 martie [...]**")⁴⁶ și Urmeniș ("Acest Triod s-au da[t] **din mila crăiască** bisericii unită din varmeghia Solnok de Mijloc sat Urmeniș, **prin mine Szabo Ioan** [...] anul 1772, 25 martie."), toate trei satele fiind situate în plasa Cehu Silvaniei. Anterior, donații de acest fel, adică "*ex munificentia regia*", către alte biserici din Țara Silvaniei sunt semnalate în 1768 pentru Bulgari și Domnin, donații făcute în scopul îmbunătățirii serviciului religios și, astfel, a atragerii mai multor credincioși de partea uniților⁴⁷. Tot dintre cărțile blăjene, un *Molitvelnic* din 1763 era vândut, în același an, în satul Buciumi, de către popa Dumitru din Fildu de Mijloc⁴⁸.

"Marele asalt misionar" al lui Grigore Maior din anii 1773-1776 – cum îl numește Z. Pâclișanu – se va solda, pentru comitatele Crasna și Solnocul de

⁴⁴ Oros 2000, p. 375.

⁴⁵ Pentru categoriile de donații din sfera bisericii unite vezi Mârza 2002, p. 197-203.

⁴⁶ Despre alte asemenea acte donaționale ale vicarului Ioan Iacob Aron vezi Mârza 1988, p. 353-354.

⁴⁷ Vezi Miron 2006, p. 365-366.

⁴⁸ Localitate din fostul comitat Cluj, plasa Huedin, azi în județul Sălaj.

Mijloc, nu numai cu o trecere (sau revenire) masivă a satelor sălăjene la biserica unită, ci și cu o radiografiere exactă a situației parohiilor, sub varii aspecte, mai ales privind înzestrarea lor: biserici și terenuri, veșminte și obiecte de cult sau cărți, toate acestea fiind consemnate în protocoale⁴⁹.

În foarte documentata sa carte consacrată Bisericii greco-catolice din Transilvania între 1697-1782, Greta Monica Miron surprinde sinoptic, după conscripțiile vizitațiunii din vara și toamna anului 1776, situația înzestrării bisericilor din satele Țării Silvaniei, recte comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc, cu cărțile necesare oficerii serviciului religios, specificându-se câte sunt fără nici o carte, cu una sau cu mai multe, până la douăsprezece, maximum găsit, între paranteze fiind trecute și datele cărții, dacă acestea au fost consemnate⁵⁰.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 321 ș. u.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 361-363. Din datele vizitațiunii din 1776, prelucrate de către Greta Monica Miron, selectând și cumulând numai pe cele care se referă la satele din Țara Silvaniei, obținem următoarea situație a bibliotecilor parohiale: *nici o carte, 27 parohii* – Asuaju de Sus, Bârsa, Bârsău de Sus, Borza, Brebi, Chisău, Ciglean, Ciuta, Coșeu, Cuceu, Deleni [Cioara], Dobrin, Firminiș, Husia, Inău, Ip, Mineu, Mirșid, Prodănești, Rona, Someș-Guruslău, Someș-Uileac, Șoimuș, Tihău, Turbuța, Urmeniș, Var; *o carte, 23 parohii* – Acâș (Minei), Aluniș [Săplac] (Catavasier), Babța (Liturghier), Băița de sub Codru (Ocitelnă), Bocșița (Octoih), Bulgari (Evangheliar primit *ex munificentia regia* în 1768), Chelița (Evangheliar), Chilioara (Octoih), Cosnicu de Jos (Liturghier), Crișeni (Apostol), Gârceiu (Psaltire), Gălpăia (Liturghier), Giorocuța (Ceaslov) Giurtelecu Hododului (Testament), Horoatu Cehului (Liturghier), Hurez (Catavasier), Moigrad (Psaltire), Oarța de Jos (Evangheliar), Ortelec (Ceaslov), Pir (Liturghier de Blaj), Satu Mic (Păucenie), Sici (Psaltire), Tămășești (Molitelvelnic); *2 cărți, 17 parohii* – Aghireș (Apostol, Penticostar), Bălan (Testament, Evangheliar), Bozieș (Evangheliar, Apostol), Valcău de Sus (Evangheliar, Minei, care era însă în litigiu, fiind revendicat de popa Ion din Valcău de Jos), Cehal (Catavasier, Cazanie), Chendrea (Psaltire, Cazanie), Creaca (Apostol și Molitelvelnic manuscris), Criștelec (Testament sau Ocitelnă, Triod, ambele în coproprietate cu Giurtelec), Eriu-Sâncrai (Triod, Strastnic), Fetindia (Polustav, Octoih), Gărdani (Minei, Cazanie), Hereclean (Minei, Apostol), Lupoia (Ocitelnă, Ceaslov), Năpradea (Ocitelnă, Octoih), Preoteasa (Evangheliar, Ocitelnă), Sălsig (Evangheliar rutean și valah, Psaltire), Traniș (Triod, Molitelvelnic primit *ex munificentia regia*); *3 cărți, 11 parohii* – Băsești (un Triod, Molitelvelnic și Liturghier *ex munificentia regia*), Cean (Minei, Ocitelnă, Triod), Chechiș (Strastnic, Minei, Ocitelnă); Domnin (Evangheliar, posibil cel primit în 1768, Strastnic, Triod), Fizeș (Evangheliar, Ceaslov, Psaltire), Giurtelecu Șimleului (avea două Ocitelne împrumutate, una în Sighetu Silvaniei (parohie ce nu posedă nici o carte), comitatul Solnocul de Mijloc, și una în Criștelec, comunitate cu care deținea de fapt cartea în coproprietate, alături de un Triod), Marca (Minei, Păucenie, Evangheliar), Sălăjeni (Evangheliar, Testament, Strastnic), Someș-Odorhei (Octoih, Evangheliar, Ocitelnă); Vicea (Triod, Octoih, Catavasier, obținut prin donație), Zalnoc (Minei, Cazanie, Evangheliar); *4 cărți, 13 parohii* – Bădăcin (Ocitelnă, Strastnic, Liturghier, Psaltire), Blaja (Minei, Octoih, Strastnic, Liturghier), Bobota (Evangheliar, Triod, Apostol, Penticostar), Bocșa (două Molitelvelnice, Strastnic, Psaltire), Cheud (Minei, Liturghier, Evangheliar, Octoih manuscris), Halmășd (Păucenie, două Octoihuri, Ceaslov),

Concluziile autoarei sunt că, într-un clasament al cărților în care bisericile au investit până la această dată, pe primul loc se află *Evangheliarele, Mineiele și Octoihurile*, remarcând, totodată, în ordinea taxonomiei colecțiilor, disproporția existentă – chiar zonal – între cărțile care articulează “*discursul didacticii religioase*” (Ceaslov, Psaltire, Catehism, Bucoavnă)⁵¹, cărțile rituale și cele de literatură hagiografică; ceea ce reflectă un interes, mai mare sau mai mic, din partea preoților și a comunității pentru școală.

Față de starea de lucruri înregistrată cu ocazia vizitei canonice amintite, asupra căreia vom reveni mai jos, când vom prezenta dinamica creșterii colecțiilor din bibliotecile parohiale în raport cu datele din inventarele anilor 1853-1876, până la anul 1810, când ia ființă vicariatul Silvaniei la Șimleu, însemnările consemnează intrarea, sub o formă sau alta, în colecțiile parohiale

Iaz (Minei, Triod, Apostol, Psaltire), Izvoarele [Pătălușa] (Cazanie de București, Molitvelnic de Râmnic, Triod de Râmnic, Catavasier de Blaj), Marin (Evangheliar, Ocitelună, Strastnic, Catavasier), Noțig (Testament, Liturghier, Strastnic, Ocitelună), Sărăuad (Strastnic, Apostol, Triod, Penticostar; în 1727 posedă un exemplar dm Chiriadodromionul de la Bălgrad, donat de Ioan Maier [Radosav, *Carte și societate*, p. 299]), Ulmeni (Minei, Octoih, Evangheliar, Apostol), Valcău de Jos (Cazanie, Evangheliar, Ceaslov, Minei manuscris), 5 cărți, 2 parohii – Boianu Crasnei (Triod, Octoih, Molitvelnic, Strastnic, Ceaslov), Nadiș (Minei, Psaltire, Evangheliar, Apostol, Strastnic); 6 cărți, 7 parohii – Benesat (Evangheliar, Liturghier, Psaltire, Apostol, Catavasier, Strastnic), Cig (Minei, Ceaslov, Triod, Penticostar, Evangheliar, Ocitelună); Drighiu (Minei, Testament, două Psaltiri, Catavasier, Ceaslov), Ghirolt (Evangheliar, Apostol, Ocitelună, Triod, Liturghier și încă un volum al cărui titlu e indescifrabil din cauza documentului rupt), Hotoan (Minei mare, Evangheliar, Penticostar, Liturghier, Psaltire, Ceaslov), Săuca (Minei mare, Testament de Bălgrad, Evangheliar de București, Triod de Râmnic, Strastnic de Râmnic, Penticostar de Blaj), Sudurău (Minei, Cazanie, Apostol, Evangheliar, Psaltire, Catavasier); 7 cărți, 3 parohii – Căuaș (Minei, Evangheliar, Apostol, Triod, Penticostar, Liturghier, Ocitelună), Mălădia (Evangheliar, Ucitelună, Apostol, Minei *ex minoribus*, Ceaslov; Catavasier, Strastnic), Plopiș (Evangheliar, Apostol, Minei, Ocitelună, un Ceaslov și un Liturghier date preotului Petru din Șimleu, Pravila ortodoxă, pentru care comunitatea se angaja să plătească partea avansată de preot); 8 cărți, 3 parohii – Pria (Octoih, Minei, Păucenie, Triod, Penticostar, Liturghier, Testament, Psaltire), Sâg (Octoih, Catavasier, Polustav, Penticostar, Apostol, Evangheliar, Psaltire, Minei), Șumal (Minei, Ocitelună, două Evangheliare, Apostol, Orologhion, Psaltire, Strastnic), 9 cărți, o parohie – Chereușa (Octoih, Apostol, Minei *solemni communis lyurgia*, Penticostar, Triod, Molitvelnic, Evangheliar, *Liturghia Ruthenica*, Psaltire); 10 cărți, o parohie – Mecențiu [Ady Endre] (Evangheliar, Liturghier, Ceaslov, Psaltire, Molitvelnic, Triod, Ocitelună, Strastnic, Octoih mare, Minei); 12 cărți, 2 parohii – Craidorolț (cărți românești: Penticostar, Epistola Sfântului Pavel, Evangheliar, Tropologhion, Strastnic, Ceaslov, Psaltire, Ocitelună; cărți slavone: Evangheliar, Triod – e posibil să fie cel donat în anul 1757 din mila reginei [cf. Radosav, *Carte și societate*, p. 239], Octoih *magnum ritum*, Liturghier), Silvaș (Minei mare, Evangheliar, Liturghier, două Ceaslovuri, Octoih, Psaltire, Minei, Strastnic, Triod, Cazanie, Apostol). Pentru veridicitatea datelor am păstrat și observațiile autoarei făcute în dreptul anumitor cărți.

⁵¹ Radosav 1997, p. 20.

sălăjane, a unui număr de 120 unități de bibliotecă, din care peste 70 sunt tipărite la Blaj, restul fiind de București (23), Râmnic (7), Iași, Sibiu (*Liturghier*, 1799); printre acestea evidențiindu-se și câteva prezențe singulare: *Sicriul de aur* (Sas-Sebeș, 1683) – exemplarul de la Căuș, *Mărgăritare* (București, 1746) – exemplarul de la Satu Mic, *Carte sau lumină* (Snagov, 1699) – exemplarul de la Zalău ș. a.

Deși efectul de colportaj frecvent variază, uneori, până la zeci de ani, se înregistrează tot mai multe cazuri de achiziție a unei cărți în chiar anul apariției; acestea fiind luate, în majoritate, direct de la Blaj, atât pentru zestrea personală de cărți, cât și pentru colecțiile bisericilor. Semnificativ în acest sens este cazul popii Ioan din Vădurele care, într-o însemnare pe un *Penticostarion* (1768), mărturisea că **“l-amu cumpărat eu, popa Ioanu, din Blaj, pă 7 zloți și 2 mărișii, anii 1790, zile octombrie 2”**, sau, la fel, cele consemnate pe un *Molitvelnic* (1784), privind “așezarea” acestuia între cărțile bisericii respective: “Acest sfânt și dumnezeiesc molitvenic este a lui **popa Constantin Cuște și o amu cumpăratu din Blaj, fiind la teologie în anul 1802** și l-au așezat întâie în Gârcei”. O *Liturghie* (1775), exemplarul din Satu Mic, era cumpărată **“din sfânta Mănăstire a Blajului, pre sama me”**, de către popa Găvrilă, cu ocazia hirotonirii (“... **m-am făcut preot** în luna lui ianuarie în 6 zile, de **pre luminat arhereu Maer Grigore**. Anii de la Hs. 1780”), iar, câțiva ani mai târziu, prin 1781, Dumitraș Onu din Gărdani plătea un *Strastnic* (1773) care “s-au cumpărat de la **Ignatie din Blaj**”, sintagmă care trădează deja o anumită familiaritate cu persoana distinsul vicar episcopesc, a cărui trecere prin satele nord-vestice ale Țării Silvaniei e consemnată pe o *Evanghelie* (1682), exemplarul de la Săuca (“An 1777, luna lui Iunie în 27, **înainte noastră Ignatie, vicariușul Făgărașului**, Augustin, vicariușul Santăului; cu **prilejul canoniceștii vizitații vlădicești.**”). În anul 1794 enoriașă Anuța Homorodan din Băsești cumpăra “din Blaj” o *Liturghie* (1775), “pomană lui popa Grigorie de Bărsău de Sus”.

Dovadă evidentă a preocupării programatice pentru înzestrarea bibliotecilor bisericesti este continuarea donațiilor de carte către bisericile unite, din producția tipografică a Blajului, tradiție inaugurată de către episcopul Petru Pavel Aron, continuată apoi pe timpul lui Atanasie Rednic și Grigore Maior, care va fi practică și de către episcopul Ioan Bob⁵². Dacă, “cu prilejul vizitații în Oarța de Mijloc, 12 ianuar 1784”, Pop Grigore, “cleric al vlădiciei Făgărașului”, consemna cumpărarea de către “norodul de obște” din Oarța a unui *Catavasieriu* (1772), pe 24 august 1785, “din milostiva poruncă a mării sale, preasfântul arhiereu Ioan Bobb” se dădea pomană „bisericii cei unite” din Oarța de Sus nu mai puțin decât trei cărți de Blaj (*Apostol*, 1767, *Triodion*, 1771 și *Strastnic*, 1773) – cum este specificat pe fiecare exemplar în parte.

⁵² Referitor la perioada episcopatului acestuia, vezi serioasa cercetare a universitarului albaulian D. Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, București, Editura Scriptorium, 2005.

Cu toate acestea, nu există încă o difuzare dirijată, distribuția producției de carte este, în bună măsură, apanajul colportorilor⁵³ care, la început de secol XIX, chiar se definesc astfel. Din rândul acestora, în zonele învecinate, se remarcă diacul Gal Urs din Fodora⁵⁴, pe Valea Someșului, care ducea cărți până la Stoboru⁵⁵, pe valea Almașului, unde la 1803 vindea un *Apostol* (Blaj, 1802) cu suma de 9 zloți, sau la Ciumești, în comitatul Sătmarului, unde la 1800 vindea o *Biblie* de Blaj (1795), după cum spune chiar însemnarea: "... cari o au plătit cu 26 de florinți, de la **vânzătorul de cărți Gal Ursu, diacul di<n> Fodoră**, din Varmede So[lnocu] dinlontru, în 15 zile decembrie, în anul 1800"⁵⁶. Dintre colportorii-legători de cărți cunoscuți în această perioadă după însemnări îl găsim pe dascălul **On Turcuțu** din Fildu de Sus, legător de carte pe lângă cea mai frumoasă biserică de lemn din Sălaj (1727) – cel care, la 1806, dona bisericii din Cutiș⁵⁷ un exemplar din *Apostol* (1802), iar la 1808 lega cărțile bisericii din Marin (*Penticostarion*, 1768) și, de asemenea, pe **Nicolae Cherecheș**, "compactorul din Mineu" care, în 1805, vindea bisericii din Brusturii Sălajului, un *Apostol* de la 1802.

Biblioteci particulare. Trebuie să recunoaștem că, deși de-a lungul timpului Țara Silvaniei a dat naștere la numeroase personalități politice, culturale sau bisericești, unele dintre ele ajungând dascăli sau ierarhi de frunte ai Blajului – dacă n-ar fi să amintim, în acest context, decât pe Grigore Maior (n. Sărăuad) și Ignatie Darabant (n. Vicea), care au activat în această perioadă –, din păcate, cu toată puzderia de preoți școliiți la Blaj între 1757-1810, puținele date păstrate⁵⁸ nu confirmă încă existența, aici, a unor biblioteci românești particulare serioase. Și totuși, însemnările pe cartea românească veche din aceste locuri trădează situația, consemnând ici și colo câte un sfios *ex libris* de proprietar, ca să ne mărginim doar la un singur exemplu: "Ex Libris Theodori Andrejka, anno 1779" (*Octoih*, Blaj, 1770, exemplarul de la Săliște), fostul protopop al Băseștilor, lăsat, la moartea sa, bisericii din Săliște, cum consemnează, viitorul protopop al aceleiași parohii, Pop Grigorie. Tot dintr-o astfel de bibliotecă privată, a sa, George Tatu, viitorul vicar al Silvaniei, "ca să să facă pomenire la S<fin>tele liturghii pentru neamul meu", la 15 decembrie 1802 va da pomană bisericii din Băiuț (districtul Lăpuș) exemplarul din *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți* de S. Micu (Buda, 1784), carte la care, credem, ținea, dacă, în jurul numelui autorului, Samoil Klain de la Sad, scrisese: "*Ieromonah*,

⁵³ Barbier 1990, p. 287.

⁵⁴ Localitate din vechiul comitat Solnocul Interior, azi aparținătoare județului Sălaj.

⁵⁵ Localitate din vechiul comitat Cluj, plasa Almașului, azi aparținătoare județului Sălaj.

⁵⁶ Bărnăuțiu 1998, p. 232.

⁵⁷ Localitate din vechiul comitat Cluj, azi în județul Sălaj.

⁵⁸ Sub acest raport, întreaga perioadă este extrem de săracă în date, inclusiv la nivelul arhivelor locale.

unul din cin S. Vasilie cel Mare”, fiind el însuși un “Klajn de Sadu”⁵⁹.

Seria marilor personalități sălăjene, trăitoare în ținuturile Sălajului, în frunte cu viitorii vicari ai Silvaniei, de-abia de acum încolo se vor afirma, credem, și cu biblioteci private.

Biblioteci și colecții românești între 1811-1876. Din punct de vedere istoric, această perioadă care, în subîmpărțirea noastră, începe odată cu înființarea vicariatului Silvaniei, la 1810, și sfârșește la 1876, odată cu înființarea “marelui comitat” al Sălajului, cu centrul de reședință la Zalău, prin alipirea celor două vechi comitate, al Crasnei și al Solnocului de Mijloc, ce constituia arealul Țării Silvaniei, cu capitala la Șimleu-Silvaniei. Între aceste date s-au desfășurat importante și dramatice evenimente istorice, care vor marca profund viața economică, social-politică și, nu în ultimul rând, pe cea cultural-spirituală de aici: revoluția pașoptistă, înființarea episcopiei de Gherla, la 1856, când întreg arealul sălăjean este arondat acesteia, apoi anexarea Transilvaniei la Ungaria, în 1866. Pe plan local, se intensifică lupta pentru drepturi naționale, pentru cultură și școală în limba română, Biserica greco-catolică fiind mereu în fruntea acesteia. Dintre manifestările memorabile care s-au derulat în această perioadă, merită amintit aici sinodul vicarial de la Șimleu din 10 ianuarie 1850, desfășurat sub patronajul lui Alexandru Sterca-Șuluțiu, manifestare care “a adus o organizare reală a școlilor din Sălaj și a prefațat un început de epocă nouă în evoluția de redeştere națională și culturală a Românilor sălăjeni”, cum scrie istoricul I. Ardeleanu-Senior, fostul cercetător la Biblioteca Centrală din Blaj⁶⁰. În aceeași ordine de idei, avem Memorandumul sălăjean din 1861, redactat și înaintat împăratului Francisc Iosif de către Ioan Maniu, Ioan Galu și George Filep, ca reacție a “intelighenției” din Țara Silvaniei la măsura arbitrară de alipire la Ungaria a comitatelor Crasna și Solnocul de Mijloc, fără consultarea populației românești, la 1861, actul de protest fiind citit în fața poporului adunat la Bobota, cu prilejul sfințirii bisericii de aici, în 27 august 1861.

După înființarea vicariatului Silvaniei, la 1810, de către episcopul Ioan Bob, Sălajul va deveni un adevărat centru al uniților, această instituție patronând practic, timp de peste un veac, întreaga viață cultural-confesională și social-politică a românilor sălăjeni. De remarcat sunt aici înaltele figuri intelectuale ale vicarilor Silvaniei, afirmați până la 1876, începând cu George Tatu (1810-1824), George Abraham (1824-1828), Isidor Alpini (1828-1835), dar, mai ales, Alexandru Sterca-Șuluțiu (1836-1850), viitorul mitropolit, precum și ceilalți care vor urma după el: Demetriu Coroianu (1850-1873) și Alimpiu Barbulovici (1873-1913)⁶¹,

⁵⁹ S. Micu *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți* (Buda, 1784), exemplarul de la Someș-Odorhei, Depozitul eparhial CVR Catedrala “Sf. Vinere” Zalău, inv. nr. 969.

⁶⁰ Ardeleanu-Senior 1938, p. 94.

⁶¹ Scurte biografii ale acestor ierarhi locali găsim în Ardeleanu-Senior 1938, p. 89-99.

personalități care, alături de Gheorghe Șincai, Simeon Bărnăuțiu, au lucrat adânc asupra edificiului național și cultural-spiritual al acestor locuri⁶².

În aceste condiții, mai mult decât până acum, un rol incontestabil în opera de edificare locală va fi jucat de cartea tipărită la Blaj, fie aceasta de cult sau de școală. Însăși înalții vicari mai sus pomeniți vor fi cei care se vor implica în strângerea de fonduri necesare pentru înzestrarea bisericilor și școlilor confesionale cu cărți de slujbă și manuale școlare⁶³.

Biblioteci parohiale. În această perioadă, gama modalităților de creștere a colecțiilor bibliotecilor parohiale se lărgeste, incluzând, alături de donațiile întâmplătoare ale enoriașilor, prin intermediul colportorilor, sau cele din “milă ierarhică” (vicari, protopopi, foști preoți, dascăli, dieci etc.), tot mai des avem dovezi ale achiziției de cărți direct din tipografii, chiar în cantități apreciabile, în funcție de comanda parohiilor prin sistemul centralizării ierarhice a acestora: de la preot, protopop, la vicar, ultimul, de regulă, aducând cărțile cu căruța de la Blaj. Faptul că o parte din cărți era adusă ca ofertă, fără plată, ne îndrituiește să vedem în vicariate, extins și în cadrul unor protopopiate, un început de librărie, în cadrul acestui sistem incipient de difuzare dirijată, respectiv de desfacere a producției tipografice.

Deși până acum nu am întâlnit cărți pe ale căror liste tipărite să figureze prenumerați sălăjeni, se cunosc în schimb, fie cu plata anticipată, fie pe camătă, tabele cu subscriși întocmite în urma aducerii la cunoștință a listelor de cărți disponibile în tipografiile de la Blaj, Gherla și Oradea. Spre exemplu, este consemnat faptul că, în cadrul sinodului vicarial organizat cu protopopii către finele anului 1858, Demetriu Coroianu, vicarul foraneu al Silvaniei, anunța o astfel de ofertă, cuprinzând următoarele cărți de cult disponibile la acea dată: *Biblia, Evanghelia, Apostol, Mineiu, Triod, Strastnic și Octoih*, fiind precizate starea volumului (legat și *in crudo*) și prețul de vânzare corespunzător, calculat separat în florini⁶⁴.

Continuă, de asemenea, procurarea cărților direct din Blaj, cumpărarea fiind ocazionată de hirotonirea preotului, cum este cazul popii Vasilie din Marin cu un *Apostol* din 1814: “... **Și s-au cumpărat din Blaj** cu 21 sau douăzeci și unu de florinți. Și s-au scris de mine **popa Vasilie**, paroh al Marinului **și anu și ziua în care m-am preoțit. An 1819, 25 Martie. Ani de când m-am născut până la praznic au fost 18, iară de când m-am căsătorit, anii de la Hs 1818**”. Pentru biserica din Năpradea, fostul învățător Vasiliu Popp, “nobil de Cozla, Lemniu, etc. e filiulu lui Gregoriu Popu, parochu batrenu dein Bulgari, din comitatulu Solnoculu de mediulocu”, dona bisericii de aici un exemplar din

⁶² Vezi, pentru aceasta, autorizata monografie Ciocian 2000, p. 43-60, 130 ș. u.

⁶³ *Ibidem*, p. 355.

⁶⁴ D.J.A.N. Sălaj, Fond I. Ardeleanu-Senior, Cota 19/1858, f. 6-14. *Apud* Ciocian 2000, p. 357.

Apostol de Blaj (1814) care **“S-au adusu din tipografia Archidiecesei Blasiului în 10a Martiu 1864 prein parochulu de Năprade și Protopopu al Noțiegului, Georgiu Stanciu”** – cum nota pe carte chiar aducătorul, în luna august a aceluiași an. Având în vedere puterea mică de cumpărare a unor comunități mai mici din subordine, încă se mai practică donația de carte de către ierarhii bisericii greco-catolice: un *Strastnic* de Blaj (1817) era “dăruit de pomană” bisericii din Husasău Crasnei, pentru ca, “până va dăina această carte”, donatorul Isidor Alpini, vicarul Sălajului, să fie pomenit “prin frații preoți cari vor sluji întru acea sf<ân>tă Beserică” (Șimleu, 20 octombrie 1834).

Față de însemnările anterioare, în cazul celor redactate în intervalul 1810-1876, peste 165 la număr, se constată accentuarea interesului pentru inventarierea cărților din colecțiile bisericesti; astfel, între 1813-1822, popa Grigorie, protopopul Băseștilor, consemnează apartenența cărților la fiecare biserică din eparhia sa. Prin intermediul “judecății” curatorilor (1846: *Strastnic*, Blaj, 1773, exemplarul de la Tohat) sau chiar la porunca vicarului Alexandru Sterca-Suluțiu (1840: *Octoih*, Râmnic, 1770, exemplarul de la Stârciu), sunt recuperate cărți însușite tacit de către foști slujitori ai bisericii sau urmași ai acestora.

Spre a putea aprecia importanța însemnărilor olografe, utilizate ca documente primare în reconstituirea dinamicii creșterii colecțiilor pentru această perioadă, se poate întreprinde o analiză statistică comparativă, examinând conținutul acelor care atestă intrarea cărților în circuitul funcțional în acest interval, comparativ cu datele privind “indicarea cărților rituale” culese în urma vizitațiunilor canonice din iunie-septembrie 1776⁶⁵ și cu informațiile din inventarele înaintate Episcopiei de Gherla între anii 1853-1876. Această perspectivă ne este deschisă de cel puțin unsprezece parohii din vechea Țară a Silvaniei (Aghireș, Asuajul de Sus, Bulgari, Chilioara, Coșeu, Deleni, Dobrin, Fetindia, Inău, Sudurău și Zalnoc), întrucât doar din aceste localități avem ambele tipuri de informație privind bibliotecile parohiale, iar, în mod excepțional, avem cazul Asuajului de Sus, cu însemnări pentru fiecare carte⁶⁶. Examinând tabelul (vezi anexa nr. 4)⁶⁷, care cuprinde următoarea rubricatură: nr. crt., localitatea, atestare, din care: prin vizite canonice (iunie-septembrie 1776), după însemnări, proces-verbal de inventar (1853-1877) și cărțile existente după inventare ulterioare (1914 etc.), observăm că, la toate localitățile din eșantion, față de constatările făcute în cursul vizitațiunii

⁶⁵ Vezi nota nr. 41.

⁶⁶ Faptul că, din cele cca 250 localități ale vechii Țări a Silvaniei, doar de la 11 avem atât date din 1776, cât și de la 1876, este un accident al istoriei, unul care, în esență, convine cercetării noastre ce se încheie cronologic la acest ultim an, dar, într-o cercetare exhaustivă a bibliotecilor silvane, analiza se poate extinde și la localități care prezintă inventare ale bibliotecilor ulterioare anului 1914 și până azi.

⁶⁷ Anexa nr. 4. “Dinamica creșterii colecțiilor bibliotecilor parohiale (1776-1876)”, în I. Oros, *Biblioteci, colecții și cititori din Țara Silvaniei (sec. XVII-XIX)*, referat de doctorat, Universitatea “1 Decembrie 1918” Alba Iulia, 2006.

canonice amintite, unde erau înregistrate, cu excepția Sudurăului (șase cărți), patru biserici sunt fără nici o carte, trei cu una, două cu două și una cu trei cărți; doar după o sută de ani situația s-a schimbat fundamental, fiecare biserică declarând că are, cu o singură excepție, între 10 și 15 cărți. În ce privește cazul Asuajul de Sus, care la vizita canonică nu avea nici o carte, iar la 1786, după însemnări, avea numai un *Catavasier* (Blaj, 1777), în prima jumătate a secolului al XIX-lea reușește să-și cumpere alte zece, câte o carte la un interval mediu de cca 3 ani.

Pe un exemplar din *Evangelhia* de Blaj (1795) din colecțiile bisericii din Bocșa lui Simion Bărnuțiu, la 1873 preotul paroh Matei Silvanu reiterează “intrarea cărților” (în total 16), scriind următoarele rânduri: “*Consemnarea Intrării Cartilor S. Biserici de Bocsia Romana. S. S. Evanghelie:/ Despre altele vezi în inventar:/ 2. Pentecostariul:/ Rosalierul:/ 3. Strastniculu:/ Viziliariulu:/ 4. Triodulu:/ 5. Biblia;/ 6. Mineiulu;/ 7. Liturghieriu vechiu;/ 8. Apostolierul;/ 9. Octoichiu vechiu:/ Optuversnariu:/; 10. Ritualu:/ Euchologionu vechiu:/ 11. Propovedania la morti a lui P. Majoru;/ 12. Predice de preste anu;/ 13. Catavasieriu;/ 14. Cartea S. Ioan Gura de Aur;/ 15. Liturghieriu nou cu chirilice;/ 16. Altu Ritualu:/ molitvenicu:/ nou cu litere strabune. Acestea trei din urma câstigate în a. 1870. Consemnate prin umilulu sierbu al Dlui, Mateiu Silvanu Parochu localu In Bocsia Romana Octo<m>bre 29 ss. n. 1873”.*

Proporția covârșitoare o deține, acum, cartea de Blaj, fără ca, din datele inventarelor actuale, să putem deduce (cu o singură excepție, înău) înlocuirea vreunei cărți tipărite în celelalte oficine tipografice tradiționale românești. Deja structura tematică a bibliotecilor parohiale acoperă, în genere, întreaga varietate a literaturii liturgice, fiind diminuată apreciabil disproporția taxonomică a colecțiilor, semnalată cu un secol în urmă⁶⁸. Un aspect important mai rămânea de rezolvat, definitiv, la nivelul citirii/lecturii: trecerea completă la cartea cu “litere străbune” (latine). Această modernizare a hainei literelor, înfăptuită la nivelul manualelor școlare, era remarcată și așteptată, atât de către preoți, cât și de către dascăli. Este și ceea ce surprinde “cantorele libaser” și “docente” din Almașul Mare⁶⁹, Emanoil Mocean, în însemnarea sa de la 1871: “Acesta octoichu aflandu-se tiparitu in Blasiu si cu litere strabune, cantorele dein locu procurandu-si-lu acela,/.../ <nu> se-au folositu decatu chis...nunceri (?) la liturgie de septamana și-n domineci totu celu cu litere. **Mai suntu prospecte ca precum Apostolieriu, Liturghieriu, Pentecostariu si alte carti mai marunte suntu acum tiparite cu litere strabune; asia se vor reforma tote cartile basericesci cu litere strabune romane catu mai in graba, lucrandu-se la acesta scopu bunu toti romanii mai luminati**”.

⁶⁸ Vezi *supra* și nota 52.

⁶⁹ Almașu (SJ).

Spre mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea “reformarea” cărților prin înlocuirea treptată a celor cu slove chirilice cu altele/aceleași cu caractere latine este un fenomen curent, fapt care va genera implicații importante în înșeși practicile de lectură și apropierea textelor⁷⁰.

IOAN OROS

**A SKETCH HISTORY OF THE LIBRARIES FROM ȚARA SILVANIEI
(BETWEEN THE XVIIth AND THE XIXth CENTURY) FROM A
PARATEXTHOLOGRAPHIC PERSPECTIVE**

ABSTRACT

The author is undertaking a historical reconstruction of the private libraries or those found in rectories, especially from a paratextholographic perspective, meaning, by searching closely the dynamics of these collections with the help of information found in the holograph notes on old books from Țara Silvaniei – The County of Sylvania (The Shires of Crasna and Solnocul de Mijloc), notes that attest their presence here, between 1624 and 1876.

Besides computer processing the notes, with the purpose of analyzing the way the rectorial libraries were built in time, the author used, as an innovation, the attestation through notes of the books entering the functional circuit as a guiding mark for a comparative study of the growth of the collections, between “the marking of ritual books”, registered on the occasion of the canonical visits in 1776 and the situation ascertained by parish inventories between 1853 and 1876.

(Translated by Ioana Sonea)

Abrevieri bibliografice

- Andea și Andea 1996 - S. și A. Andea, *Cartea românească veche din Tansilvania în inventare bisericesti*, Cluj-Napoca, 1996.
- Ardeleanu-Senior 1938 - I. Ardeleanu-Senior, *Oameni din Sălaj. Momente din luptele naționale ale românilor sălăjeni*, Zalău, Așezământul tipografic „Lucașăru”, 1938.
- Barbier 1990 - Fr. Barbier, “Libraires et colporteurs”, în *Histoire de l'édition française* (sous la direction de R. Chartier et Henri-Jean Martin), III, Paris, Fayard/Cercle de la Librairie, 1990.
- Bărnăuțiu 1998 - Elena Bărnăuțiu, *Carte românească veche în colecții sătmărene*, Satu Mare, 1998.
- Bran 1940 - L. Bran, “Începuturi de învățământ românesc în Sălaj”, în *Țara Silvaniei*, anul I, vol. I, Zalău, 1940.
- Braniște și colab. 2002 - E. Braniște, Gh. Nițoiu, Gh. Neda, *Liturgica teoretică. Manual pentru seminariile teologice*, București, 2002.
- Buluță 2000 - Gh. Buluță, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, București, 2000.

⁷⁰ Concept introdus de către R. Chartier, definind tot ceea ce implică actul de lectură ca act individual, sub raportul repetiției, reprezentării și al reproducerii textelor. Vezi Kraus 2005. URL: <http://revuelabyrinth.org/document56.html>. Consulté le 18 juillet 2005; Moissan 2000, p. 46-50.

- Cânda 1973 - A. Cănda, "Manuscrise de la începutul secolului al XVIII-lea în colecții sălăjene", în *ActaMP*, XVII, 1993.
- Cânda 1978-1985 - Ana Cănda, "Cartea veche românească în județul Sălaj/Catalog/ (I)-(IV)", în *ActaMP*, II, 1978, p. 365-388; VI, 1982, p. 353-417; VII, 1983, p. 539-588; IX, 1985, p. 591-623.
- Cânda 1993 - A. Cănda, "Manuscrise de la începutul secolului al XVIII-lea în colecții sălăjene", în *ActaMP*, XVII, 1993, p. 375-381.
- Ciocian 2000 - I. Ciocian, *Biserica și societatea românească din Transilvania. Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Arad, 2000.
- Dudaș 1983 - Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983.
- Dudaș 1997 - Fl. Dudaș, *Misterioasa miniatură "Madona Română" din Biblioteca Vaticanului*, Oradea, 1997.
- Dudaș 1986 - Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, II, Oradea, 1986.
- Dudaș 2003 - Fl. Dudaș, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana (sec. XIV-XVIII)*, Timișoara, 2003.
- Dudaș 2005 - Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania. Studiu istoric și bibliologic*, Timișoara, 2005.
- Georgescu 1934 - I. Georgescu, "Tipografia seminarului din Blaj", în *Boabe de Grâu*, V, 1934, p. 1-31.
- Godea și Cristache-Panait 1978 - I. Godea și I. Cristache-Panait, *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradei. Județele Bihor, Sălaj și Satu- Mare. Bisericile de lemn*, Oradea, 1978.
- Jakó 1977 - Jakó, Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, București, 1977.
- Kraus 2005 - Dorothea Kraus, *Appropriation et pratiques de la lecture. Les fondements méthodologiques et théoriques de l'approche de l'histoire culturelle de Roger Chartier*, Labyrinthe, Thèmes, 13-25 [En ligne], mis en ligne le 7 février 2005. URL: <http://revuelabyrinthe.org/document56.html>. Consulté le 18 juillet 2005.
- Lauxerois 2004 - J. Lauxerois, "L'Idée de collection", în *La notion de collection ou comment lutter contre l'éparpillement des choses dans le monde. Table ronde, dans le cadre de la manifestation "Jean Cocteau, un des visages de l'ange", organisée par la Bibliothèque publique d'information au Centre Georges Pompidou, à Paris, le 7 novembre 2003*, Paris, 2004.
- Mârza 1987 - I. Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, 1987.
- Mârza 1988 - I. Mârza, "Activism și opțiune culturală în secolul al XVIII-lea: Ioan Iacob Aron", în *Apulum*, XXV, 1988.
- Mârza 2002 - I. Mârza, "Obiect de lectură și orizont cultural la clerul român din Transilvania secolelor XVII-XVIII: considerații preliminare", în *Cultura Creștină*, 2002, 5, nr. 1-2, p. 159-164.
- Mârza 2004 - I. Mârza, "Centrul școlar de la Blaj, embrionul unei biblioteci românești din secolul Luminilor", în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onoare Ion Toderășcu*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2004, p. 329-339.
- Mârza 2002 - Eva Mârza, "Donația de carte în mediul religios greco-catolic (secolele XVIII-XIX)", în *Acta Blasiensia I. Coordonatele preoției greco-catolice – istorie și actualitate*, Blaj, Editura "Buna Vestire", 2002, p. 197-203.
- Mălinaș 1983 - C. Mălinaș, "Manuscrise vechi românești din Bihor", în *Valori bibliofile*, II, București, 1983.
- Miron 2004 - Greta Monica Miron, "... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...". *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, PUC, 2004.

- Moissan 2000 - Cl. Moissan, *Istoria literară*, 2000.
- Oros 1994 - I. Oros, "Manuscrite românești inedite din secolul al XVIII-lea într-o colecție sălăjeană", în *ActaMP*, XVIII, 1994, p. 469-472.
- Oros 1995 - I. Oros, "Un manuscris inedit al copistului Vasile Moldovanul, dascălul - Mineiul de la Preluci, județul Sălaj", în *ActaMP*, XIX, 1995, p. 431-442.
- Oros 1996 - I. Oros, "Cazania lui Varlaam în Sălaj – exemplarul necunoscut de la Giurtelec", în *ActaMP*, XX, 1996, p. 465-467.
- Oros 2000a - I. Oros, "Circulația cărții românești sibiene de secol XVIII-XIX în Sălaj", în *ActaMP*, XXIII/2, 2000.
- Oros 2000b - I. Oros, "Un alt Minei-Prăznicar al dascălului Pavel din Muncaci – exemplarul de la Zalău", în *Raft Liber*, 6, 2000, p. 25-27.
- Oros 2002 - I. Oros, "Un nou manuscris al popii Ștefan din Vima – Mineiul de la Giorocuta", județul Satu Mare, în *Silvania*, an I, nr. 3, Zalău, 2002, p. 56-62.
- Oros 2003 - I. Oros, "Un manuscris regăsit al dascălului Pavel din Muncaci – Mineiul (1738) de la Horoatul Crasnei, județul Sălaj", în *Alma Mater Porolissensis*, an IV, nr. 11-12, Zalău, 2003, p. 121-125.
- Păclișanu 1934 - Z. Păclișanu, "Tipografia din Blaj", în *Boabe de Grâu*, V, 1934, nr. 2, p. 105-108.
- Păclișanu 1936 - Z. Păclișanu, "Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea", în *Cultura Creștină*, 1936, nr. 1, p. 23-26; II, p. 92-99; III, p. 156.
- Păclișanu 2006 - Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*. Ed. îngrijită de Pr. Ioan Tîmbuș, a 3-a, rev., Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2006.
- Radosav 1997 - Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj-Napoca, 1997.
- Socolan 2005 - A. Socolan, *Circulația cărții românești până la 1850 în județul Maramureș*, Baia Mare, 2005.
- Stoica și Lazăr 1908 - D. Stoica, Ioan P. Lazăr, *Schița monografică a Sălajului*, Șimleu, 1908.
- Ștrempel 1992 - G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R. 4414-5920*, IV, ESE, 1992, p. 155-156.
- Tatai-Baltă - Cornel Tatai-Baltă, "Tipografia de la Blaj. 245 de ani de la înființare", în *Tribuna*, 1992, 4, nr. 27, p. 8-9.
- Vesa 2001 - P. Vesa, "Contribuții la cunoașterea bibliotecilor ecleziastice arădene în secolele XVIII-XX", în *Aradul Cultural*, iunie 2001, p. 129-143.